

Arap Edebiyatında Makâme***Maqamah in Arabic Literature*****Refaa YILDIRIM**

Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati
Anabilim Dalı, Bingöl, Türkiye

ORCID: 0000-0002-7860-2402 | Email: ryildirim@bingol.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Yıldırım, R. (2025) Arap Edebiyatında Makâme. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 100-110.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 29.04.2025 **Kabul Tarihi / Accepted:**14.05.2025

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 5

Cilt/ Volume: 5 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 100-110

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi / Siirt University Journal of Social Sciences Research

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Refaa Yıldırım). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Hicrî dördüncü asırda Arap edebiyatı, seci' türünün özgün bir alt türü olan makâme ile tanışmıştır. Makâme, Arap edebiyatında sonradan geliştirilmiş ve kendine has örnekleri ortaya konulmuş bir edebi türdür. Bu tür, ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar farklı tema ve biçimlerle varlığını sürdürmüştür. Modern dönemde, türün klasik döneme ait örneklerinden bazı yönlerden ayrıştığı ve yeni özellikler kazandığı söylenebilir. Makâme, terim olarak hayali bir kahramanın başından geçen olayların hayali bir hikâyeci tarafından anlatıldığı kısa hikâyeler serisinden oluşan edebi bir tür ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adıdır. Arap edebiyatında genel kabul gören görüşe göre, bu tür edebi anlatımın ilk örneğini Bedüzzamân el-Hemedânî yazmıştır. Ardından gelen el-Harîrî ise makâme türünü zirveye taşımış ve ona son şeklini vermiştir. Yazdığı özgün ve sanatsal makâme örnekleri sayesinde adı makâme ile özdeşleşmiş ve ortaya koyduğu eser, hem biçim hem de içerik olarak türün en üstün örneği olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada, Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan "makâmât" olgusu hakkında bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle "makâmât"ın mahiyeti, tarihi ve önemi ele alınmıştır. Ayrıca, bu edebi türün gelişim süreci, klasik ve modern dönem eserleri arasındaki temel farklılıklar, öne çıkan eserler ve yazarları incelenmiştir. Çalışmamızda, analitik tahlile dayalı tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda, alandaki eserler araştırılmış ve veriler tahlil edilerek sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Seci', Makâme, Bedüzzamân el-Hemedânî, el-Harîrî.

Abstract

In the fourth century AH, Arabic literature was introduced to the maqāmah, a unique subgenre of the saj' (rhymed prose). The maqāmah is a literary genre that was later developed in Arabic literature, with distinctive examples emerging. This genre has persisted from its emergence to the present day with various themes and forms. It can be said that in the modern period, the genre has diverged in some aspects from its classical examples and has acquired new characteristics. As a term, maqāmah refers to a literary genre consisting of a series of short stories in which the events that befall a fictional hero are narrated by a fictional narrator, and it is the common name for the works written on this subject. According to the generally accepted view in Arabic literature, the first example of this type of literary narration was written by Badī' al-Zamān al-Hamadhānī. Subsequently, al-Ḥarīrī elevated the maqāmah genre to its peak and gave it its final form. Thanks to the original and artistic maqāmah examples he wrote, his name became synonymous with the maqāmah, and his work is considered the supreme example of the genre in terms of both form and content. This study aims to provide information about the "maqāmāt" phenomenon, which holds an important place in Arabic literature. In this context, firstly, the nature, history, and importance of "maqāmāt" are discussed. Furthermore, the development process of this literary genre, the fundamental differences between classical and modern period works, and information about prominent works and their authors are examined. In our study, an inductive method based on analytical analysis has been used. In this context, works in the field have been researched, and data have been analyzed to reach conclusions.

Keywords: Arabic Language and Literature, Seci', Maqame, Bedüzzamân al-Hamedani, al-Harîrî.

Giriş

Makâme türü telifler, Arap edebiyatında ediplerin ortaya koyduğu en seçkin edebi türler arasında yer alır. Bu tür, aynı anda hem düşünce derinliğini hem de üslup çekiciliğini bünyesinde barındırır. Anlatısal öyküleme, retorik dil ve çeşitli hayal unsurlarının etkileşimini yansıtan makâme türü, sanatsal ve öğretici zevki birleştiren özgün bir edebi form olarak belirmiştir. Yenilikçi bir anlatım üslubuyla çeşitli sosyal ve insani konuları ele alan makâmeler, bu sayede entelektüel ve ahlaki bir nitelik kazanmıştır. Makâmelerin kendine has üslubu, karakterler arasındaki diyaloglara dayanır, ayrıntılı betimlemeler içerir ve anlatı ile retorikteki sanatsal inceliklere odaklanır. Arap edebiyatında bu türün en tanınmış öncülerinden biri, makâmelerin kurucusu kabul edilen Bedüzzamân el-Hemedânî'dir (öl. 398/1008). Ondan sonra ise Harîrî, bu türü kendine özgü üslubuyla geliştirerek öne çıkmıştır.

A. Makâme Türüne Genel Bir Bakış

İslâm devletinin güçlenip genişlediği, buna paralel olarak nüfuz, servet ve refahın arttığı, israfın ve adaletsiz uygulamaların başladığı Emevîler döneminde bazı âlimler yöneticilerle iletişim imkânlarını aramış, çeşitli meclislerde onlara öğüt çerçevesinde hitap etmeye başlamışlardı. Bu konuşmalar ilmi ortamın gereği olarak fasîh bir Arapça ile yapılıyor, Kur'ân'dan, hadisten, Arap şiiri ve darb-ı mesellerinden nakillerle süsleniyordu. Böylece makâme kavramı Emevîler devrinde halifeler, vezirler, valiler gibi üst düzey yöneticilerinin huzurunda yapılan züht ve takva hitabeleri olarak "huzurda duruş; huzur konuşması" anlamını kazanmıştı. Zamanla vaaz ve nasihat gayesinin dışına çıkmış; bir olay etrafında şekillenen, hayali bir râvisi ve her konudaki bilgisi ve güzel konuşmasıyla insanları kendine hayran bırakan hayali bir kahramanı bulunan; eğitici, düşündürücü, etkileyici ve eğlendirici edebî bir türe dönüşmüştür. Resâil ve tevki'ât türü çalışmalar, makâme türünün hazırlayıcı aşaması olarak kabul edilmektedir. Bu türün ortaya çıkışında İbnü'l-Mukaffa' (öl. 142/759), el-Câhiz (öl. 255/869), İbn Kuteybe (öl. 276/889) ve el-Müberred (öl. 286/900) gibi edebiyatçıların da katkıları olmuştur. Makâme türünü istiklaline kavuşturarak edebî bir tür olarak ortaya çıkaran ise el-Hemedânî'dir (Ayyıldız E. 2003: 27/417).

1. Makâme'nin Sözlük ve Terim Anlamı

Makâmat kelimesinin tekili olan makâme (مَقَامَة), mim harfinin fethasıyla (üstün) telaffuz edildiğinde "meclis" anlamına gelir. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'de şu ayet geçmektedir: "Şüphesiz ki takva sahipleri güvenli bir Makâmdadır." [Duhan: 44/51]. Mim harfinin dammesiyle telaffuz edilen "mukâm" (مُقَام) ise "makâme" ile aynı anlamına gelir. Bu kullanımı Kur'ân'da da görmek mümkündür: Yüce Allah'ın şu ayeti de buna örnektir: "يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا" Ey Yesrib halkı, sizin için duracak yer yoktur, geri dönün." [Ahzab: 33/13].

"Makâme", sözlükte bir kimsenin ikamet ettiği yerdir ve bu kelimenin çoğulu "makâmat"tır. (el-Avtebi, 1999: 1/445) "el-Makâm" ve "el-Makâme" kelimeleri eş anlamlı olup "meclis" anlamını taşırlar. "İnsanların Makâmları" ifadesi ise onların meclislerini ifade eder. (İbn el-Merzuban, 1998: 1/358; İbn Manzur, 1414: 12/506) Nitekim Arap şairlerinden olan Abbas b. Mirdas (Vafir vezninde) şöyle demiştir: (İbn Mirdas, 1968: 4/367)

فَقَيْدٌ إِلَى الْمَقَامَةِ لَا يَرَاهَا فَأَيُّ مَا وَأَيُّكَ كَانَ شَرًّا

Hangimiz daha kötü ise, O Makâma ulaşamaz, onu göremez.

Ayrıca bir mecliste toplanan topluluğa da "Makâme" denir. Lebid'in (öl. 41/660 ?) şu sözü de bu anlamdadır:

جَنَّ، لَدَى بَابِ الْحَصِيرِ، قِيَامٌ وَمَقَامَةٌ غُلْبِ الرِّقَابِ كَأَنَّهُمْ

Boyunları bükük bir topluluk ki sanki onlar, Hasır kapısında ayakta duran cinlerdir. (Ebû Akil el-Amiri, 2004: 1/105)

Makâme kelimesinin çoğul kipinin "Makâmat" olduğunu belirten İbn Berri, şu şiiri okumuştur:

وَأَنْدِيَّةٌ يَنْتَابُهَا الْقَوْلُ وَالْفِعْلُ وَفِيهِمْ مَقَامَاتٌ حِسَانٌ وَجُوهُهُمْ،

Onlarda güzel Makâmlar ve yüzler vardır, sözün ve eylemin geçerli olduğu toplantı yerleri. (el-Herevi, 2000, 2/723)

Makâme kelimesi süreç içerisinde anlam değişikliğine uğramış, Araplar, kelimenin anlamını genişleterek meclislerinde yaptıkları hitâbeler ve konuşmalar için de kullanmışlardır. Yukarıda aktarılan şiir beyti de bu anlamda yorumlanabilir. Bedüzzamân el-Hemedânî'nin yaşadığı döneme kadar bu kullanım süregelmiştir. Hatta onun risalelerinde "Makâme" kelimesini meclis anlamında kullandığı görülmektedir. Benzer şekilde Sa'lebi de bu kelimeyi aynı anlamda kullanmıştır (Sa'lebi, 1/247). Bedüzzamân'ın hayatına dair anlatılarda, Nişabur'daki edebi toplantısını veya meclisini bu tür hikâyelerden birini anlatarak sonlandırdığı belirtilmektedir ve büyük ihtimalle bu nedenle bu edebi metinlere "makâmat" adını vermiştir (Şevki, ts: 1/445).

Terim olarak makâme, hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir anlatıcı vasıtası ile dile getirilmesi şeklindeki kısa hikâyelerden oluşan edebî türün ve bu türde yazılan eserlerin ortak adıdır (Ayyıldız, E. 2003: 27/417).

2. Tarihsel Süreci

Makâme, hicri dördüncü yüzyılda klasik Arap edebiyatında zuhur eden müstesna edebi türlerden biri addedilmektedir. Zaman içerisinde gelişim gösteren bu tür, anlatı (hikâye/tahkiye), diyalog (muhavere) ve retorik (belagat) sanatlarını özgün bir biçimde harmanlayan bir model teşkil etmiştir. Makâmenin ayırt edici vasfı, edebi ve didaktik amaçlara matuf olarak tekrar (tekrar), anlatısal hileler (hiyel-i serdiyye) ve karakterler arası etkileşimi (tefa'ul beyne's-şahsiyyat) esas alan kendine has sanatsal üslubudur. Bu türden secili (mescu') anlatım biçimlerinin Kur'an-ı Kerim'de de mevcut olduğu müşahade edilmektedir. Bu bağlamda, Makâme üslubu, Kur'an-ı Kerim'in retorik yapısını karakterize eden belirgin unsurlardan biri olarak kabul edilebilir. Söz konusu üslupta diyalog, anlatı ve çeşitli betimlemeler (evsaf-ı mütenevvia) kullanılırken, bağlamsal uygunluk dâhilinde tekrar ve atıflara (istid'aat) merkezi bir önem atfedilmektedir. Makâme, retorik bir yöntem olarak değerlendirildiğinde, kendine özgü bir hitabet etkisi (te'sir-i hitabi) meydana getirmekte ve anlamların kapsamlı ve ikna edici bir şekilde aktarılmasına katkı sağlamaktadır (Ayyıldız, E. 2003: 27/417).

Kur'an-ı Kerim'deki makâme üslubuna dair şu örnekleri vermek mümkündür:

Allah'ın kâfirler ve müşriklerle olan diyalogları: Tevhid (vahdaniyet), iman (inanç) ve ahlak (ahlakiyat) konularında çeşitli surelerde yer alan (En'âm Suresi, 14; Yûnus Suresi, 18; Ankebût Suresi, 29) diyaloglar bu duruma örnektir.

Allah'ın peygamberleriyle olan diyalogları: Kur'an-ı Kerim, Hz. Musa'nın Firavun ile olan kıssası ve Hz. İbrahim'in kavmiyle olan kıssası gibi farklı bağlamlarda Allah Teâlâ ile peygamberleri arasındaki diyaloglarda örnekler sunmaktadır (Tâhâ Suresi, 11-14; Şuarâ Suresi, 17-18)

Hz. Yusuf'un kıssası: Bu anlatı, kardeşleriyle olan diyaloglarında ve Hz. Yusuf'un farklı şahsiyetlerle olan çeşitli etkileşimlerinde Makâme üslubunu belirgin bir şekilde sergilemektedir (Yûsuf suresi 1-111)

Cahiliye dönemi edebiyatında da Eksem b. Sayfî'nin (öl. 612 m.) hitâbeleri gibi bu edebi türe yakın özellikler taşıyan metinler bulunmaktadır. Eksem b. Sayfî'nin Kisrâ'nın huzurunda irad ettiği şu sözler buna örnek teşkil etmektedir: "Şüphesiz ki nesnelerin en üstünü en yüceleridir; insanların en yücresi hükümdarlarıdır; hükümdarların en üstünü de en çok fayda sağlayanıdır; zamanların en hayırlısı en verimlisidir; hatiplerin en üstünü en doğru sözlü olanıdır. Doğruluk kurtuluştur, yalan ise helaktır..." (Ahmet Zeki Safvet, 1/56). Hutbenin tamamının ardından Kisra, Aksem'e hayranlığını dile getirerek, "Ey Aksem, ne kadar hikmetli ve sağlam sözlerin var! Keşke sözlerini uygun bir bağlamda ifade etseydin," şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Eksem'in cevabı ise şu olmuştur: "Vaat değil, doğruluk senin hakkında haber verir." Bunun üzerine Kisra, "Arapların senden başka kimsesi olmasaydı bile yeterdi," ifadesini kullanmıştır. (Ahmet Zeki Safvet, 1/56).

Araplar, eski çağlardan beri meclislerinde hikâyeler ve kıssalar anlatır, bu kıssaları örf, adet, görüş ve inançlarında tasvir ederlerdi. Bu hikâye ve kıssalar, diğer edebi türlerde benzeri bulunmayan bir hassasiyete sahipti. "Makâmeler" olarak adlandırılan bu türün yaratıcıları, onu özenle ve süsleyerek meydana getirmişlerdi ve bu eserler edebi, hikemî ve tarihi yönlerden yoksun değildi (Bustânî, 2014: 1/303).

Bustânî şöyle belirtmiştir: Makâmeler, farklı amaç ve konulara sahip hayali öykülerdir. Bunların arasında edebi olanlar, ilmi olanlar, dini olanlar, sosyal veya ahlaki olanlar, hatta müstehcen olanlar

bulunur. İçlerinde keskin bir alay ve acı bir eleştiri, geçim sağlama ve yaşama amacıyla çeşitli kurnazlık ve hileler, toplumun ve adetlerinin değişken hallerine dair renkli tasvirler yer alır.

Bu nedenle, Makâmenin kökleri eski Arap edebi mirasına dayanmaktadır. Arap toplumlarındaki sosyal ve sanatsal gelişimin etkileşimli bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Makâme, hem ders verme hem de eğlendirme amacıyla kullanılan halk hikâyeleri ve Arap hitabeti gibi eski anlatı türlerinden etkilenmiştir.

3. Klasik Arap Edebiyatındaki Makâmenin Kökeni ve Önemi

Makâme türü eserler, klasik Arap edebiyatının en mümtaz edebi türlerinden biri sayılır. Anlatı ve diyalogu, retoriği, mizahı ve çeşitli sanatsal teknikleri özgün bir üslupla harmanlayarak öne çıkar. Makâme türünün kökeninin ve edebiyattaki müstesna yerinin anlaşılması, Arap dilinin edebi zekâsını ve cazibesini yansıtan özgün bir edebi form olarak rolünü idrak etmemizi sağlar.

Makâmat, klasik dönemde edebi üslubun inkişafına katkıda bulunan hicivli söylemlere ve mübalağalı tasvirlerle dayanır. Genellikle Arap edebiyatını, bilhassa da belagatlı üslubunu derinden etkileyen makâmat, benzetmeler (teşbih), istiareler (isti'are) ve diğer belagat sanatlarıyla zenginleştirilmiş bir dil ile kaleme alınmıştır.

Bu edebi tür, biçimsel olarak kafiye kullanımının belirgin olduğu eserlerle karakterize edilir. Secili nesir (nesr-i mescu'), zaman zaman şiirsel unsurlarla iç içe geçer. Makâmede Ebu'l-Feth el-İskenderî gibi etkileyici bir başkahraman ve yazarın okuyucuya aktardığı hikâyeyi kendisine anlatan İsa b. Hişâm gibi hayali bir anlatıcı figürü bulunur.

İçerik bakımından makâme sanatının çeşitli amaçları bulunmaktadır: Bunlar vaaz (va'z), tasvir (vasf), mesaj iletme (irsâl-i risâle), seyahat edebiyatı (edebiyât-ı rihle), diyalog (muhavere) ve tartışma (münakaşa) gibi farklı temaları ihtiva edebilir (Hasan Habashi, 1998: 31/9574).

Makâmeler, genellikle diyalog ve komik durumlarla örülü, ciddiyet ve mizahın bir arada bulunabildiği anlatılardır. Bu tür anlatılar, klasik edebiyatta hikâye ve masal türlerinin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Yazarlar, makâmat aracılığıyla toplumsal gerçekliği alışılmadık biçimlerde temsil etme imkânı bulmuşlar ve bu durum, Arap edebiyatında hikâye türünün evrimini etkilemiştir. el-Bustânî, Makâme'yi şu şekilde tanımlamaktadır:

“Makâme, değişken karakterli, son derece hilekâr bir kahramanın etrafında şekillenir ki bu kahraman hem büyük kötülükleri hem de büyük iyilikleri bünyesinde barındırır. O, dindar görünümlü bir münafık, doğru sözlü bir yalancı, bir zahit, bir sefahat düşkünü, aldatıcı bir vaiz; kısacası her şeydir ve aynı zamanda bunların zıddıdır. Buna karşın, derin bilgi sahibi ve edebi bir kişiliktir; şair, hatip, belagat ustası ve anlatıcıdır. Onu her mecliste bulmak mümkündür; onsuz bir meclis nadirdir. Onun gibi kurgusal bir anlatıcı, onun hakkında konuşma, her toplantıda onu şaşırtma, sırlarını açığa çıkarma ve haberlerini iletme görevini üstlenir (el-Bustânî, 1/303).”

Makâmelerin birçoğu eğitici ve öğretici bir anlam taşımaktadır. Ahlak ve sağlam düşünce ekseninde şekillenen dersler ve hikmetli sözler içerirdi. Bu durum, klasik edebiyat üzerinde didaktik bir etki yaratmış; zira pek çok edebi eser bu eğitici metotları benimsemiştir. Makâme, belirli bir bağlamda anlatılan bir hikâyedir ve edebiyat dünyasında geniş bir bilgi birikimine, zengin içeriğe, uzun bir deneyime ve yüksek bir statüye işaret eden pek çok dilbilgisi incisi, edebi hazine, hikmetli söz, atasözü ve nadir şiirleri ihtiva eder (bk. Harîrî, 1873: 147)

Makâmat, nesir ve şiiri aynı üslupta birleştirmiştir. Makâmatın bir kısmı, edebî bakımdan incelikli manzum beyitlerle de serpiştirilmiştir. Nesir ve şiirin bu birleşimi, Arap edebiyatında bir dönüm noktası oluşturmuş, şairler ve nesir yazarları edebi eserlerini zenginleştirmek için makâmat tekniklerinden yararlanmışlardır.

Zemahşerî (öl. 538/1144) gibi bir edip, Harîrî'nin eseri hakkında şöyle demiştir:

ومشعر الحَجِّ وميقاته أقسم بالله وآياته
نكتب بالتبر مقاماته أن الحريري حريٌّ بأن

Allah'a, O'nun ayetlerine, hacın yerine ve mikatına yemin ederim.

Harîrî Makâmatının altınla yazılmasını hak ediyor. (el-Bağdâdî, 1997: 21/172)

Yani Makâmat adlı eseri altınla yazılmaya değerdir. (İbn Musa el-Kaysi, 2006: 1/3) Makâme türü eserlerde yazarlar, el-Harîrî'nin "Makâmât adlı eserinde olduğu gibi kıvrak zekâ özellikleriyle öne çıkan karmaşık karakterlere odaklanırlar. Karakter detaylarına ve bu karakterlerin farklı durumlardaki görünümüne gösterilen bu özen, gelecekteki klasik edebiyat karakterlerini doğrudan etkilemiştir. Nitekim Arap edebiyatında kaleme alınan makâmelerin birçoğu, karakterlerin davranışları ve başkalarıyla olan etkileşimleri aracılığıyla toplumsal ve siyasal eleştiriler içermektedir. Bu eleştirel bakış açıları, klasik edebiyatın toplumsal durumları ve farklı sınıfları hicivli veya komik bir üslupla sunma biçimini etkilemiştir. Bu bağlamda Abdullah b. Nakûr'un aktardığı, "el-Makâmât" adlı eserin yazarı el-Harîrî'nin, hikâyenin kahramanı Ebû Zeyd es-Serûcî ve onun belagat ve hitabet yeteneği hakkındaki tasvir ve övgüsüne bakmak gerekir:

Bağdat'ta Abdullah b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nakur el-Bezzaz şöyle rivayet etmiştir: "el-Makâmât kitabının yazarı olan Ebû Muhammed el-Kasım b. Ali b. Muhammed b. Osman el-Harîrî'nin şöyle dediğini duydum:

Ebû Zeyd es-Serûcî, fasih konuşan bir dilenci şeyhi ve yetkin bir hadis ravisiydi. Basra'ya gelip yanımıza uğradı ve bir gün Beni Harran Camii'ne geldi, selam verdi ve sonra insanlara sorular sordu. Valilerden bazıları da oradaydı ve cami âlimlerle doluydu. Onun belagati, konuşmasının güzelliği ve çekiciliği karşısında hayran kalmışlardı." (Ebû Bekir el-Bağdadi, 1417: 21/166) (Yakut el-Hamevî, 1993: 5/2203)

Görüldüğü üzere makâme türü, Arap edebiyatında derin köklere sahip olup Arap anlatısının şekillenmesinde ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Makâme, uzun tarihi boyunca toplumsal ve entelektüel çeşitliliği sergilemeyi ve eğlence ile eğitimi bir araya getirmeyi başarmıştır. Bu bağlamda makâme, kendine özgü anlatım tarzıyla toplumsal ve ahlaki tutum ve yaşantıları yansıtan, Arap edebiyat tarihinin önemli bir unsurudur.

4. Klasik Makâme ve Modern Çağdaki Benzer Sanatlar

Klasik makâme, belirli karakterleri ve olayları aktarmak için anlatıcı gibi figürler ve karakterler ile durumlar arasında paralellik kurma gibi anlatım tekniklerini kullanmıştır. Yazarlar, bu metinler aracılığıyla ahlaki bir anlam veya ders sunmanın yanı sıra, belagat ve toplumsal düşünceyle nitelenen sanatsal imgeler ortaya koymuşlardır. Bu yönüyle makâme, toplumun bilinçlenmesinde, eleştirilmesinde ve yaratıcı düşüncenin teşvik edilmesinde önemli bir işlev görmüştür. Günümüzde ise Makâme'nin yerini makale, hikâye, şarkı, tiyatro, drama dizileri ve filmler, komedi gibi çeşitli sanat dalları almıştır. Teknoloji çağında, insanlar vakit geçirmek için toplantılarda, özel platformlarda veya yazılı metinler aracılığıyla farklı ekranlara yönelmektedirler. Belirli bir konuyu ele alan veya bir ülkeyi, yöneticisini ya da cumhurbaşkanını öven şiir, düşünce gibi milliyetçi veya duygusal içerikli yazılar da yaygındır.

Yazarlar, esneklik ve gerçekçilik adına yeniliklere yönelirken, özgünlük ve milliyetçilik adına eskiye de dönerek bu sanat dalları arasında gidip gelmektedirler. Eski edebiyatın kendine has bir doğruluğu vardır ve ona değer vermek hem bir ihtiyaç hem de bir övünç kaynağıdır. Bu kadim edebiyatın, acılarımızı ve sorunlarımızı dile getiren, ruhumuza güven verecek canlı bir edebiyat yaratmamıza ilham vermesini temenni ediyoruz. Gençlerimiz arasında edebiyatın güzelliğini takdir eden, sanata değer veren, gönüllerini edebiyatın esintisiyle dolduran, onlara geleceğe giden yolu açan, ruhlarını aydınlık bir gelecekle tatmin eden, güven veren, yollarını ve hayatlarını aydınlatan bir nesil yetiştirecek ve motive edecek canlı bir edebiyata sahip olmayı umuyor ve arzu ediyoruz.

B. Makâmâtın Klasik ve Modern Dönemlerinin En Meşhur Öncüleri

Bu sanatın ilk önemli temsilcisi Bedüzzamân el-Hemedânî olmuş, ardından el-Harîrî gelerek *Makâmât* adlı eseriyle bu türü zirveye taşımıştır. el-Harîrî'nin bu önemli eserine hem klasik dönem hem de modern dönem birçok âlim tarafından şerhler yazılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıda zikredeceğiz.

1. Klasik Dönem Makâme Müellifler

Kaynaklarda belirtildiği üzere, bu sanatı en meşhur ve ilk icat eden kişi Bedüzzamân'dır. Bu alanda öncülük ona aittir. Bazıları onun bu sanatı hocası İbn Faris'ten aldığını iddia etse de (Yâkût el-Hamevî, 1993: 1/411), hocasının eserlerinde bu iddiayı doğrulayacak, hatta teyit edecek bir şey bulunmamaktadır. el-Husri'nin Zehrû'l-Âdâb'da (Ebû İshak, 1/305) onun İbn Düreyd'in (öl. 321/933) (Kemalüddin el-Enbârî, 1985: 1/193) kırk hadisini örnek aldığını söylemesi de Bedüzzamân'ın değerini

düşürmez. Zira İbn Düreyd'in hadisleri, başkalarından bağımsız olmayan nadir ve hoş nüktelerdir (el-Bustânî, 1/303).

Bu sanatı yazan ve bu sanatta üstün başarı gösteren ilk dönem âlimlerden, bazı örnekleri şöyle zikredebiliriz:

a. Bedüzzamân el-Hemedânî, Ahmed b. Hüseyin b. Yahya (öl. 398/1008)

el-Hemedânî, yaşadığı dönemin bilgisi, dahi adamı, zahidi ve büyük bir âlimiydi. (İbn Hallikan, 1994, 7/78; Zehebi, 17/67) "el-Makâmât" kitabının yazarı Muhammed Abduh, "Şerhu Makâmât el-Hemedânî" kitabının girişinde şöyle der: "Şeyh Ebu'l-Fadl el-Hemedânî, Bedüzzaman olarak tanınır, şöhreti uzaklara yayılmış ve şiiri ile nesri insanlar arasında örnek teşkil etmiştir. Güzel yazıları, seçkin Makâmât'ı ve zarif şiirleri vardır. Güncel ifadelerde yüce anlamlara, göz kamaştırıcı sözlerde ise büyüleyici üsluplara sahiptir." (Ebu'l-Fadl Ahmed b. el-Hüseyin, 2005: 3). Harîrî'nin izinden gittiğini ve onun üstünlüğünü kabul etmiştir. Hicri 398 yılının Cemaziyelahir ayında Herat'ta zehirlenerek veya kalp krizi sonucu vefat etmiştir. (Riyaz Zadeh, 1983, 1/287).

b. Ebû Muhammed el-Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osman el-Harîrî (öl. 516/1122)

Hicri 446 yılında doğmuştur. Dönemin âlimlerinden Hadis ilmi almış, edebiyat ve dil bilgisi alanlarında derinleşmiştir. Zekâ, anlayış ve belagatiyle çağının insanlarını geride bırakmış ve meşhur "Makâmât"ı bestelemiştir. (İbn el-Müstevfi, 1980: 2/141; Riyaz Zadeh, 1/ 287; Yeşil, S. 2023, 25-53). Harîrî, kitabının girişinde saydığı birçok faydayı şöyle sıralamıştır:

"Keskin bir zihin, kalıcı bir zekâ, olgun bir bakış açısı ve yorucu endişelerim neticesinde çektiğim zorluklara dayanarak, sözün ciddiyeti ve hafifliği, ifadenin inceliği ve belagati, belagatin incileri ve cevherleri, edebiyatın tuzu ve nükteleri bulunan elli Makâme meydana getirdim. Ayrıca bunları ayetlerle ve mecazların güzellikleriyle süsledim. Arap atasözleri, edebi incelikler, gramer bilmeceleri, dilbilimsel fetvalar, yenilikçi mektuplar, hutbeler, gözyaşlı nasihatler ve eğlenceli fıkralarla zenginleştirdim ve hepsini ona yazdırdım" Ebû Zeyd es-Serucî'nin dilinden, rivayeti ise Haris b. Hemmam el-Basri'ye isnat edilmiştir. Benim buradaki tek amacım, okuyucuların ilgisini çekmek ve bu eseri arayanların sayısını artırmak için anlatıma biraz canlılık katmaktır. Hülvaniyye Makâmesinin yapısını oluştururken dayandığım ve Karaciyye Makâmesini sonuçlarına dahil ettiğim yabancı şiirden sadece ikişer beyit ekledim. Bunun dışında kalanlar ise Ebû Uzre'nin düşüncelerinin, tatlı ve acı yönlerinin bir özetidir." (el-Harîrî, 1873: 1/13).

c. Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed, ez-Zemahşerî Cârullah (538-1144)

Mahmud b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Harezmi ez-Zemahşerî, lakabıyla Cârullah, künyesi Ebu'l-Kasım, din, tefsir, dil ve edebiyat alanlarında önde gelen âlimlerdendir. Harezmi'nin köylerinden Zemahşer'de doğmuş, Mekke de dâhil olmak üzere birçok beldeyi gezmiş, bir süre Mekke'de ikamet etmiş ve bu sebeple kendisine "Cârullah" (Allah'ın komşusu) unvanı verilmiştir. Daha sonra Harezmi'nin bir diğer köyü olan Cürçaniye'ye dönmüş ve orada vefat etmiştir. Mu'tezile mezhebine mensuptur. (Yâkût el-Hamevî, 1993, 6/2687; İbn Hallikân, 1993: 5/168).

ez-Zemahşerî, "el-Makâmât" adlı eserinin giriş kısmında kendisinden ve Makâmât'ından bahsetmiş, bu eserleri yazma sebebini, yazılış tarihlerini ve sayısını belirterek şöyle demiştir:

"O'na bahşettiği nimetlerden dolayı hamd ediyor, Şeytan'dan ve onun ayartmalarından O'na sığınıyorum. Apaçık ayetlerle gönderilen Muhammed'e ve âline salât ediyorum. Bunlar, Harezmi'nin övünç kaynağı İmam Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî tarafından yazılan Makâmât'tır. Kendisine bunları yazma görevini veren, şafak vakti uykularından birinde sanki bir sesin kendisine 'Ey Ebu'l-Kâsım, yazılmış bir kader ve sahte bir umut' dediğini görmesidir. Böylece uykusundan uyanmış ve onu ürküten, dehşete düşüren bu sözlerden etkilenmiştir. Bu sözler içindeki korkuyu ve ürkekliği artırmıştı. Ve bu sözlerle, kendi statüsünü yükselten ve içini rahatlatan anlamlar eklemişti. Birkaç kız kardeşiyle birlikte kendisini ziyaret ettikten sonra, hakikatlere karşı gaflet ve şaka ile ciddiyeti unutma alışkanlığını düşünmek için durmuştu. Hicri 512 yılının başında, 'el-Münzire' adını verdiği zayıflatıcı bir hastalığa yakalandığında, bu durum onun tövbe etmesine ve Allah'a dönmesine sebep olmuştu. Hali ve görünüşü değişmişti. Allah'a şu ahdi vermişti ki, Allah ona sıhhat verirse, bir daha sultanın eşiğine ayağının tabanıyla

basamayacaktı... ve hazırladığı ilimlerden öğretecekti ve kendisine zulmedenden başkasının ihanet etmeyeceğinin garantisini vererek, elli makâmât'ı tamamlayıncaya kadar makâmât oluşturmayı gönüllü olarak üstlenmişti. Bu makâmât'larda kendisini ikaz ediyor ve düşünerek, pişmanlık ve nedamet dışında zikrederek ilk alışkanlığına dönmekten men ediyor ve ideal bir şekilde salih amelde devam etmesini emrediyordu... Kelimelerinin seçiminden, kafiyelerini sıkıca örüp düzenlemesinden ve sistemlerinin yaratıcılığından bahsediyordu. Ve ona, Allah'ın dinine vakıf olan kimsenin basiretini artıracak manalar yüklüyordu. Ve akıl sahipleri tarafından düşünülen kişi düşünülmüştü." (ez-Zemahşerî, el-Makâmât, 1895:1-7).

ez-Zemahşerî, eserinde ismini, Makâmât'ı yazdığı tarihi, yazma nedenini, bu işe nasıl başladığını ve makâmâtı tamamlanıncaya kadar Allah'tan nasıl yardım dilediğini zikretmiştir.

d. Abdürrahman B. Ebi Bekir, Celaledin es-Suyûtî (öl. 911/-1506.)

Suyûtî, kendi döneminde tanınmış hicri dokuzuncu ve onuncu yüzyıl âlimlerindendir. Bu konuları ele alan ilk kişi olmamakla birlikte, kendisinden önce de bu alanda eserler kaleme alan başka âlimler mevcuttu. Suyûtî'nin biyografisini inceleyenler, onun okuduklarının yanı sıra, şeyhlerinden öğrendiği kitaplara ve ilimlere olan derin ilgisini gözlemlerler. Diğer taraftan, kendisinin "Hüsnu'l-Muhadara" adlı eserinde zikrettiği eserlerinin çokluğu da dikkat çekicidir: "Altmışaltı yılında tasnife başladım ve şu ana kadar, müsveddeler hariç eserlerim üç yüz kitaba ulaştı." ifadesinin devamında şöyle demektedir: " bana yedi ilim verildi: Tefsir, hadis, fıkıh, dil bilgisi, nahiv, belagat ve beyan. Bunlar Arapların ve belagat ehlinin usulüncedir, Farsların ve filozofların usulünce değil." (es-Suyûtî, 1967: 1/338).

2. Çağdaş Dönem Makâme Müellifleri

Klasik dönemde olduğu gibi modern dönemde de makâmât üzerine eserler yazılmıştır. Bu sanatta, eski edebiyatçıların izinden yürütenler de olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

a. Nasif b. Abdullah b. Nasif b. Canbulat (el-Yazici) (öl. 1287/1871)

Çağının önde gelen edebiyatçılarından bir şairdir. Aslen Suriye'nin Humus şehrinde doğmuştur. Lübnan'ın Kefer Şima köyünde doğmuş ve Beyrut'ta vefat etmiştir. Çeşitli eserleri bulunmaktadır:

"Mecma'u'l-Bahreyn", "Faslu'l-Hitab", "el-Cevheru'l-Ferd", "Naru'l-Kura", Kendi el yazısıyla "Muhtaratü'l-Lüga", Ebu't-Tayyib el-Mütenebbi'nin divanının İbrahim tarafından düzenlenip tamamlanan şerhi "el-Urfu't-Tayyib", "en-Nübzetu'l-Üla", "Nefhatu'r-Reyhan", "Salisü'l-Kamerayn" (Ziriklî, 7/350)

b. Abdullah Fikrî Paşa b. Muhammed Belig b. Abdullah b. Muhammed (öl. 1306/1889)

Ziriklî onun hakkında şöyle demektedir: Mısırlı bir nazırdır. Edebiyatçı bir kişiliğe sahiptir. Şiirleri bulunmaktadır. Mekke'de doğmuştur. Babası, Mısır valisinin ordusuyla birlikte oraya gitmişti. Kahire'de yetişmiş ve Ezher'de eğitim almıştır. Daha sonra Maarif Nezareti'nde (Eğitim Bakanlığı) müsteşar olmuş ve Temsilciler Meclisi'nin ilk katibi olarak görev yapmıştır. 1299 H. yılında Mısır Maarif Nazırı olmuş, ancak dört ay sonra istifa etmiştir. Urabi İsyanı'na katıldığı gerekçesiyle suçlanmış, hapse girmiş ancak beraat etmiştir. Hicrî 1306 yılında Stockholm Konferansı'ndaki Mısır bilim heyetinin başkanı olarak seçilmiştir. Kahire'de vefat etmiştir. "el-Fevâidü'l-Fikriyye", "el-Makâmâtü'l-Fikriyye fi'l-Memleketi'l-Batıniyye" ve "Şerhu Bediiyeti Safvet" gibi kitapları, risaleleri ve makaleleri bulunmaktadır. Brockelmann, İslam Ansiklopedisi'nde onun vefatını "Abdullah Fikri (öl. 1890.) olarak belirtmiştir. el-Makâmâtü'l-Fikriyye fi'l-Memleketi'l-Batıniyye'nin yazarıdır" diyerek de eserlerine işaret etmiştir. (Ziriklî, el-A'lam, 4/113).

c. İbrahim b. Ali el-Ahdeb (öl. 1308/1891)

Trablusşam'da dünyaya gelen İbrahim b. Ali el-Ahdeb, şair ve edip kimliğiyle tanınır. Hayatının bir döneminde şer'i işlerde danışman olarak görevlendirilmiştir. Fikir hayatına önemli katkıları bulunan el-Ahdeb, "Semeratü'l-Fünun" gazetesinin yazı işlerini yürütmüş, ardından Beyrut Maarif Meclisi üyeliğine seçilmiştir. Osmanlı Devleti tarafından çeşitli nişanlarla taltif edilmiştir. Hızlı düşünme yeteneği ve üretkenliğiyle bilinen el-Ahdeb, tek bir oturuşta dahi şiir kaleme alabilmekteydi. Edebiyat dünyasına kazandırdığı bazı önemli eserler şunlardır:

Ferâidü'l-Leâl fî Mecmai'l-Emsâl, Keşfü'l-Erb an Sırrı'l-Edeb, Te'hîlül-Garîb, Ahlak üzerine yazdığı Ferâidü'l-Etvâk adlı Makâmeler, Harîrî'nin Makâmeleri tarzında kaleme aldığı Tis'un Makâme, Keşfü'l-Meânî ve'l-Beyân an Resâilî Bedüzzamân.

Nazmettiği şiirlerin hacminin yaklaşık seksen bin beyit olduğu tahmin edilmektedir. İbrahim b. Ali el-Ahdeb, hayatının son dönemini geçirdiği Beyrut'ta vefat etmiştir (Hacımüftüoğlu, N. 1988: 1/509)

d. Muhammed b. Beşir b. Ömer el-İbrahimi (öl. 1385/1965)

Cezayirli mücahit ve büyük âlimlerden olan Muhammed b. Beşir b. Ömer el-İbrahimi, Setif Rîğa kabilesinin (İbn Yahya b. Mesahel'in oğulları İbrahim'in ünlü kabilesi) Kostantiniye bölgesinde doğup büyümüştür. Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti'ne başkan seçilmiştir. Doğu'ya gerçekleştirdiği bir seyahat sırasında fıkıh ve edebiyat alanlarında eğitim almıştır. Şeyh Muhammed Beşir el-İbrahimi'nin "Mu'cemu'l-Lügavî li-Makâmâtî Muhammed el-Beşir el-İbrahimi" adında bir sözlüğü bulunmaktadır (Mâzin Salâh Mutabbakânî, 2000: 21/361-362)

C. Makâme Türü Metinlerin Şerhleri

Âlimler sadece makâmeler yazmakla kalmamışlar; bilakis bu makâmeleri şerh edenler de olmuştur. Bu nedenle Makâmeler, çok sayıda şerh ve yoruma mazhar olmuştur. Ebû Muhammed el-Harîrî el-Basri, meşhur edebi "Makâmeleri"ni tamamladıktan sonra, şârihler onu tefsir ve açıklama konusunda birbirini takip etmiş, hatta şerh sayısı otuz beşi aşmıştır. Bu şerhlerin en önemlilerinden ve garip ile nadir bilgileri en kapsamlı şekilde ihtiva edenlerinden biri, Endülüslü Ebu'l-Abbâs eş-Şerîşî'nin şerhidir. (Mahmud Muhammed et-Tanahi, 1/97).

Şerhlerin çokluğunun nedeni, Makâmelerin barındırdığı kelimeler, atasözleri, bilmece, dilbilgisi ve belagat nükteleri gibi unsurlardır ki bu durum makâmeleri geniş bir şerh ve tefsir alanı haline getirmiştir. Bilindiği üzere Makâmeler, kelime dağarcığının ağırlığı nedeniyle şerh, açıklama ve izaha ihtiyaç duymaktadır. Bu sanatta eser veren, ustalaşan ve başarılı olanlar olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

a) Muhammed b. Ali b. Ahmed Ebû Abdullah en-Nahvî el-Hillî (ö.550/1155). İbn Hamide olarak bilinir (Safedi, 4/111).

b) Ali b. Zeyd b. el-Hüseyn el-Beyhaki (ö. 565/1170). İbn Funduk olarak da anılır (Zehebi, 2006: 15/345).

c) Muhammed b. Ebi Muhammed Hüccetüddin Ebû Cafer (ö.565/1170). İbn Zafer es-Sıkkî el-Aslı el-Mekki en-Nahvi el-Lügavi el-Edib olarak bilinir (Yâkût el-Hamevî, 6/2643).

d) Selâme b. Abdülbaki b. Selâme (ö.590-1194). Ebu'l-Hayr el-Enbarî el-Mukri en-Nahvi ed-Darir (Yâkût el-Hamevî, 3/1380).

e) Ali b. el-Hasan b. Anter b. Sabit (ö.601-1205), Şemim el-Hillî Ebu'l-Hasan en-Nahvi el-Lügavi olarak bilinir (İbn Hallikan, 1994 - s: 7/221)

f) Nasır b. Abdü's-Seyyid b. Ali el-Mutarrizi (ö.610-1214). Ebu'l-Feth b. Ebi'l-Mekarim, el-Edib diye bilinir (Ebû Bekir el-Bağdadi, 21/179); (İbn Hallikan, 1994: 5/369)

g) Abdullah b. el-Hüseyn Ebu'l-Beka el-Akberi (Ukberi) (ö.616 - 1220). Diğer vasıfları el-Bağdadi el-Ezci el-Hanbelî en-Nahvi el-Lügavi el-Faradi diye sıralanır (Yâkût el-Hamevî, 4/1516)

h) Kasım b. el-Hüseyn b. Muhammed (ö.617/1221). Ebû Muhammed el-Harezmi diye bilinir (Muhyiddin el-Kureşî, 1/410)

Ahmed b. Abdülmü'min b. Musa (ö.619/1223). Ebu'l-Abbâs el-Kaysî eş-Şerîşî diye tanınır (Ziriklî, 1/164).

Sonuç

Makâme, Arap edebiyatının kendine özgü ve derinlikli bir türü olarak, anlatı, diyalog ve retorik ustaca bir araya getirerek edebiyatçılara düşüncelerini etkileyici bir biçimde ifade etme imkanı sunmuştur. Özellikle Bedüzzamân el-Hemedânî ve Harîrî'nin eserleriyle zirveye ulaşan bu edebi form, hikmet ve mizahı harmanlayarak ahlaki değerleri, toplumsal normları ve insani tecrübeleri kurgusal olay örgüsü üzerinden canlı bir şekilde yansıtmıştır. Makâme, sadece edebi bir zevk sunmakla kalmamış,

aynı zamanda ait olduğu dönemin sosyal ve siyasi atmosferini yansıtan önemli bir kültürel kayıt işlevi de görmüştür.

Tarihsel süreç içerisinde makâme, farklı Arap toplumlarının gerçekliklerini aktaran bir ayna olmuş ve dini, ahlaki öğretilerin yaygınlaşmasında eğitici bir rol üstlenmiştir. Arap edebiyatçılarının yaratıcılığının ve sanatsal anlatı becerilerinin somut bir örneği olarak günümüze ulaşan bu edebi miras, içerdiği incelikli anlatım teknikleri ve derin anlam katmanlarıyla sürekli olarak incelenmeyi hak etmektedir. Makâme'nin incelenmesi, Arap edebiyatının zenginliğini anlamak ve geçmişten günümüze aktarılan değerleri keşfetmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, makâme türü, Arap edebiyatının sadece estetik değil, aynı zamanda sosyal, ahlaki ve fikri birikimini de yansıtan değerli bir parçasıdır. Hikmet, mizah ve anlatı sanatının özgün birleşimi sayesinde, farklı nesiller arasında köprü kurarak değerlerin ve ahlaki ilkelerin aktarılmasında hayati bir rol oynamıştır. Bu nedenle makâme, Arap edebiyatı tarihindeki önemini her zaman koruyacak ve gelecek nesiller için de ilham kaynağı olmaya devam edecektir.

Kaynakça

Ayyıldız, Erol “Makâme”, DİA, İstanbul: 2003, 27/417.

Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer. *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*. 4. bs. thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hancî. 1418/1997.

Brockelmann, Carl. *Dâiretü'l-maârif mucezü dâireti'l-maârif el-islâmiyye*. çev. Heyet. Hasan Habşî, Şeyh Abdürrahman Abdullah. Kahire: 1418/1998.

Çelebî, Kâtib. *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*. Bağdat: Mektebetü'l-mesnâ. 1360/1941.

Dayf, Şevkî Abdüsselâm. *el-Fennu ve mezâhibuhu fi'n-nesri'l-Arabiyyi*. 13. bs. Kahire: Dârü'l-Meârif. ts.

el-Büstânî, Butrûs. *Üdebâü'l-Arab fi'l-a'suri'l-Abbâsî, hayâtuhum âsâruhum nakdu âsârihim*. Müessesetü Hendâvî, li't-Taallümi ve's-Sekâfe, 1435/2014.

el-Enbârî, Kemâlüddîn Abdürrahman b. Muhammed. *Nuzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ*. thk. İbrahim es-Samarrâi. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr. 1405/1985.

el-Hadremî, Ebû Muhammed, et-Tayyib b. Abdullah el-Hicrânî eş-Şâfiî. *Kilâdetü'n-nahr fi vefeyâti a'yânî'd-dehr*. thk. Ebû Cum'a Mikriyu Halid Zuvvârî. Cidde: Dârü'l-Menhec. 1428/2008.

el-Hemedânî, Bediüzzamân Ebû'l-Fadl Ahmed b. Hüseyin. *Makâmâtü Bediüzzamân el-Hemedânî*. 3. bs. thk. Muhammed el-Abduh. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye. 1426/2005.

el-Herevî, Ebû Sehl Muhammed b. Ali. *İsfârü'l-fasîh*. thk. Ahmed b. Saîd b. Muhammed Kaşşâş. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye İmâdetü'l-Bahs'I-İlmi. 1420/2000.

el-Kureşi, Ebû Muhammed Muhyiddîn el-Hanefî, Abdülkadir b. Muhammed b. Nasrullah. *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*. Mîr Muhammed Kutubhâne. Karaçi: yy. ts.

eş-Şüreyşî, Ebû Abbâs, Ahmed b. Abdülmümin b. Musâ el-Kaysî. *Şerhu Makâmâtî'l-Harîf*. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye. 1427/2006.

Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *el-Bülğâ fi terâcimi eimmeti'n-nahvi ve'l-luga*. Dimaşk: Dâru Sadüddîn li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1421/2000.

Hamevî, Yâkût Şihâbuddîn Ebû 'Abdillâh. *Mu'cemu'l-udebâ irşâdü'l-erîb ilâ marifeti'l-edîb*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî. 1414/1993.

Harîrî, el-Kâsım b. 'Alî b. Muhammed b. 'Usmân. *el-Makâmât*. Beyrut: Matbaatü'l-Ma'ârif. 1290/1873.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî. *Târîhu Bağdâd ve Züyûluh*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabiyye. 1417/1996.

İbn Fûtî, Kemâlüddîn Ebû'l-Fadl Abdürrezzâk b. Ahmed. *Mecmau'l-âdâb fi mucemi'l-elkâb*. thk. Muhammed el-Kâzım. İran: Müessesetü't-Tibâa ve'n-Neşr ve'l-İrşâd. 1416/1996.

İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-A'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. thk. İhsân 'Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*. I-XVIII, Beyrut: Dâru Sâdır. 1414/1993.

İbn. 'Amûme Fethiyye. *el-Mu'cemü'l-lugavî li Makâmâtî Muhammed el-Beşîr İbrâhîm Dirâse tahlîliyye*. Yüksek lisans. Cezayir: Batna Üniversitesi. 1434/2013.

İbnü'l-Merzubânî, Abdullah b. Cafer b. Muhammed b. Dürüsteveyh. *Tashîhü'l-fasîh ve şerhu*. thk. Muhammed Bedvî el-Mahtûn. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye. 1419/1998.

İbnü'l-Müstevfî el-Lahmî, el-Mübârek b. Ahmed b. Mübârek b. Mevhûb el-İrbilî. *Târîhu Erbil*. thk. Sâmî b. Seyyid Hamâs es-Sekâr. Irak: Dârü'r-Reşîd li'n-Neşr. 1980.

Kayrevânî, Ebû İshâk el-Husrî İbrahim b. Ali b. Temim el-Ensârî. *Zehrü'l-âdâb ve semeretü'l-elbâb*. Beyrut: Dârü'l-cîl. ts.

Kehhâle, 'Umer Rıdâ. *Mu'cemu'l-muellifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi. 1957.

Lebîd b. Rabia b. Mâlik. *Dîvânu Lebîd b. Rabiata el-Âmirî*. thk. Hamdu Tammâs Beyrut: Dârü'l-Marife, 1425/2004.

Mâzin Salâh Mutabbakânî, "İBRÂHİMÎ, Muhammed Beşîr" *DİA*, İstanbul 1988, 1/509.

Nasrullah hacımüftüoğlu, "Ahdeb", *DİA*, İstanbul 1988, 1/509.

Riyâdi Zâde, Abdüllatif b. Muhammed b. Mustafa Lutfi. *Esmâü'l-kütüb*. thk. Muhammed et-Tuncî. 3. bs. Dimaşk: Dârü'l-Fikr. 1403/1983.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. 'Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâ'ûd/Türkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs. 1420/2000.

Safve, Ahmet zeki. *Cemheretu hutebi'l-Arab fi 'usûri'l-Arabiyye ez-zâhire*. Beyrut: ts.

Salebî, Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail. *Resâilü's-Salebî*. ys. ts.

Sühârâ, Seleme b. Müslim el-'Avtebî. *el-İbâne fi'l-lugati'l-Arabiyye*. 4 cilt. thk. Andülkerîm Halîfe v.dğr. Ammân: Vizâretü't-Türâsi'l-Kavmî. 1999.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakât el-lugaviyyîne ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Lübnân: el-Mektebetü'l-Asriyye. ts.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Hüsnü'l-Muhâdere fi târihi'l-Mısr ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Eb'ül-Fadl İbrâhîm. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuh. 1387/1967.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakât el-lugaviyyîne ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Lübnân: el-Mektebetü'l-Asriyye. ts.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Hüsnü'l-Muhâdere fi târihi'l-Mısr ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Eb'ül-Fadl İbrâhîm. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuh. 1387/1967.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Şerhu'l-makâmât*. thk. Semîr Muhammed ed-Derrûbî. Kahire: Müessesetü'r-Risâle. 1409/1989.

Yeşil, Selman. *Harîrî'nin Lahn Anlayışı*. Editör: Mehmet Nafi Arslan, İstanbul: Nidâ Yayıncılık. 2023.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, I-VIII, Kahire: Dârü'l-Hadîs. 1427/2006.

Zeki Mübârek, *en-Nesrû'l-fenni fi'l-karni'r-râbi*. Kâhire: Müessesetü'l-Hendâvî li't-Talîmi ve's-Sekâfe. 1433/2012.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. 'Umer b. Muhammed. *Makâmâtü'z-Zemahşerî*. Mısır: el-Matbaatü'l-Abbâsiyye. 1312/1895.